

Наталія Іванівна БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу навчання мов національних меншин
та зарубіжної літератури
Інституту педагогіки НАПН України
(Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-6793-8018>
nataliabogdanets@gmail.com*

**Рецензія на видання: Стамбол І. Під прицілом Чорної сотні.
Замах на Бориса Грінченка. Київ : Клію, 2024. 192 с.**

Повість «Під прицілом Чорної сотні. Замах на Бориса Грінченка» є художньо-документальним твором історика і дослідника біографій українських культурно-громадських діячів Ігоря Стамбола. Видання обсягом 192 с. було опубліковане 2024 р. у видавництві «Клію». Для автора ця книга не перша в жанрі біографічної прози, однак саме вона позначає вихід за межі суто документального наративу, поєднуючи історичну достовірність із художньою інтерпретацією. Як зазначає сам І. Стамбол, «“Під прицілом Чорної сотні. Замах на Бориса Грінченка” — перша книга, яка є художньою “грінченкіаною”»¹.

Жанрово повість репрезентує напрям біофікшн — тобто художньої біографії, що синтезує історичну фактичність із вигаданими елементами, зокрема інтерпретованими діалогами, авторськими роздумами та композиційною реконструкцією подій. Структурно текст набуває ознак біографічного детективу, в якому порушено низку суспільно значущих питань, аналітично осмислених крізь призму авторської позиції. Особливу увагу у творі зосереджено на долі Б. Грінченка та його родини, зокрема в контексті революційних і соціокультурних трансформацій тодішньої доби.

Повість відтворює суспільно-політичний устрій України початку ХХ ст. в умовах Російської імперії, боротьбу національно-свідомих українців за національну ідентичність, слугує формуванню грома-

¹ В Університеті презентували книгу Ігоря Стамбола «Під чорним прицілом. Замах на Бориса Грінченка» // Львівський університет : [вебсайт]. 30.01.2025. URL: <https://surl.li/miaylr> (дата звернення: 22.07.2025).

дяньської зрілості в сучасній Україні. У своєму динамічному творі І. Стамбол розкриває малознані сторінки життєдіяльності Б. Грінченка, зацитовуючи ті чи ті архівні, епістолярні фрагменти.

У структурі повісті простежується кілька сюжетних ліній, які охоплюють малодосліджені аспекти життя, просвітницької, культурної та політичної діяльності Бориса Дмитровича Грінченка, його доньки Анастасії та її цивільного чоловіка, громадського діяча Миколи Сахарова. Автор вибудовує наратив навколо київського періоду біографії Грінченка, зосереджуючи увагу на його активній участі в націєтворчих процесах початку ХХ ст. Упродовж усього твору І. Стамбол послідовно звертається до багатогранної культурно-освітньої, літературної та громадської діяльності Грінченка, наголошуючи на його ключовій ролі у формуванні української національної ідентичності в умовах імперського тиску.

На основі верифікованих біографічних джерел про життя та діяльність Б. Грінченка і його доньки І. Стамбол вибудовує художню оповідь, що поєднує документальну достовірність із інтерпретативним авторським баченням. З особливою фактографічною точністю у повісті реконструйовано ключові події, які були в реальному житті героїв, зокрема створення 1906 р. київської філії товариства «Прогрес», укладання «Словаря української мови», літературно-видавничу діяльність, зосереджену на популяризації української книжки серед народу, а також політичну активність Анастасії Грінченко, що завершилася її арештом.

Поряд із головними персонажами у творі представлено широке коло українських інтелектуалів і громадських діячів, які здійснили вагомий внесок у процеси націєтворення, становлення національної самосвідомості та культурної автономії. Автор репрезентує такі постаті, як Марія Грінченко, Олена Пчілка, Сергій Єфремов, Євген Чикаленко, Михайло Грушевський, Микола Лисенко, Іван Франко, Володимир Винниченко, Модест Левицький, Леся Українка та ін. Їхню діяльність інтерпретовано як невіддільну частину модерного українського національного проекту, де кожен з учасників відіграє унікальну й історично значущу роль.

Автор лаконічно характеризує їхній внесок: «У духовній же столиці України важливих для народу персон зібралися десятки, і всі вносили свою цеглину в будівництво палацу націєтворення. Лисенко вершив українську музичну культуру, Грушевський розв'язав більшість проблем історичної науки, Старицький творив драму, Єфремов — надважливий для культури критик, Модест Левицький — лікар, відомий серед різних кіл своєю допомогою, Сергій Шемет,

який перебрався до Києва, подивував власними націоналістичними, а то й монархістськими переконаннями, а Лариса Косач, яку всі полюбili під псевдонімом Леся Українка, стала містком української культури як до минулого світу — з алюзіями на давньогрецьку класику, так і до майбутнього — крізь модерністські мотиви у творчості. Навіть молоді й активні, як-от Володимир Винниченко, демонстрували лідерські здібності та харизму, яка надихала інших і вивищувала прогресивну молодь з-поміж решти» (с. 171–172).

Упродовж усього твору письменник періодично звертається до характеристики Бориса Грінченка як особистості, що сприяє глибшому розумінню психологічного портрета митця. Це особливо важливо з огляду на складність і суперечливість натури діяча, про яку не раз згадують дослідники його спадщини. Стамбол акцентує увагу на внутрішніх рисах Грінченка, показуючи його як принципового, вимогливого й водночас глибоко вразливого інтелектуала: «Його манера розмови часто була різкою так само, як і полеміка в газетах чи журналах. Він переживав конфлікти важко, але не міг стриматися, коли бачив недопрацювання або прагнення самоствердитися без нагальної на те причини. [...] Та найвимогливішим Грінченко був, звісно, до себе. У який момент він таким став — напевно не знав і він сам» (с. 137–138). Отже, авторська інтерпретація дає змогу поглянути на Грінченка не лише як на символ національного руху, а й як на людину з притаманними їй внутрішніми сумнівами, боротьбою, вразливістю та високим моральним стандартом щодо себе й оточення.

І тут ми спостерігаємо аналіз і розмірковування / висновки самого автора: «Можливо, у день, коли його вперше заарештували імперські жандарми, ще гімназистом, поставивши таким чином хрест на його подальшій освіті та, як здавалося, можливій науковій кар'єрі. Але саме так, через несправедливість (заборонена література — хіба причина для ув'язнення?), його і розвернули проти імперії» (с. 138).

Особливу увагу в повісті І. Стамбол приділяє багатовимірній освітній і культурно-просвітницькій діяльності Б. Грінченка. Автор детально змальовує його як упорядника «Словаря української мови», організатора Музею старожитностей, автора навчальних підручників українською мовою для учнів російськомовних шкіл, а також як активного видавця книжок для загалу. У всіх цих іпостасях Грінченко постає не лише як інтелектуал, а й як стратег української культурної політики, що послідовно реалізовував проєкт національного самоутвердження.

Окремо йдеться про його внесок у розвиток української освіти. Недаремно автор наголошує, що саме Грінченко був «одним з пер-

ших, хто примусив суспільство хвилюватися про власне українську освіту» (с. 172). Такі спостереження переростають в аналітичні узагальнення, що вирізняють твір Стамбола з-поміж типових історико-біографічних реконструкцій. Як історик і біографіст, автор надає своїй оповіді інтерпретативного виміру, зокрема акцентуючи на цивілізаційному зламі, який спричинила діяльність Грінченка: «...він сколихнув українське суспільство, забезпечивши йому точки неповернення у загальноруське, тобто московське, безкультур'я» (с. 172). Подібні авторські мікрОВисновки з'являються у творі спорадично, посилюючи не лише аргументативний, а й наративний рівні викладу. Вони поступово вибудовують цілісне бачення історичної ролі Грінченка — як одного з ключових рушіїв модерного українського проекту, що вплинув на формування новітньої ідентичності та культурної самосвідомості.

Окрім цього, І. Стамбол подає оцінку просвітницької діяльності Б. Грінченка і через репліки негативного персонажа, так залучаючи полемічну перспективу до зображення його внеску: «Однак той лідер наших ворогів, про якого я тут кажу, власноруч видав понад пів сотні дуже небезпечних для нас книг. Відкопав зі старини тисячі свідчень, що дають змогу говорити про українців як окремих народ, навіть перший музей історичних цінностей упорядкував. Він ще опублікував силу-силенну художніх творів, де, якщо вчитатися, можна знайти безліч закликів до сепаратизму... Імперія не дозволила українцям їхньої власної школи, проте той лідер сам учителював по-малороськи та розробив підручники для них» (с. 77).

У творі, окрім головного героя — Бориса Грінченка, значну увагу приділено його доньці, Насті Грінченко. Автор детально висвітлює процес її становлення: з архівних джерел відомо, що після закінчення Чернігівської гімназії Настя навчалася у Львові, де й розпочалася її політична діяльність. І. Стамбол майстерно, крок за кроком художньо відтворює формування її особистості, участь у громадському та політичному житті, взаємини з однодумцем і супутником життя Миколою Сахаровим, а також трагічний фінал її долі.

Окремої уваги заслуговує зображення Миколи Сахарова — цивільного чоловіка Анастасії. Автор розкриває його загадкову, суперечливу роль у суспільно-політичному контексті тієї доби, простежує трансформацію його світоглядних позицій, ідей та переконань. Отже, Ігореві Стамболу вдалося відтворити й цю мало відому сторінку в історії родини Грінченків, увиразнивши складні перетини особистого і громадського в добу національного пробудження.

На початку повісті автор знайомить читачів із Миколою Сахаровим, а потім не раз звертається до його приватного життя, активної політичної діяльності, показуючи зміну його поглядів. Наприкінці твору автор повертається до першого сюжету, даючи змогу читачам зрозуміти обраний шлях М. Сахарова.

Отже, повість має своєрідне обрамлення — починається зустріччю та розмовою Миколи Сахарова з Андрієм Лівичьким і завершується знову ж таки розмовою Андрія Лівичького про долю М. Сахарова, що «поїхав шукати професійного шляху в Московщині» (с. 186).

Варто звернути увагу на художні засоби, які так рясно прикрашають твір. Вони не лише надають тексту виразності, а й створюють атмосферу, занурюють читача в емоційний і просторово-часовий контекст доби. Образність мови, її чуттєвість і метафоричність значно підсилюють естетичне сприйняття наративу. Усі ці засоби — метафори, епітети, персоніфікації, синестезійні образи — сприяють створенню глибокої емоційної текстури, роблять художню тканину твору багатовимірною та насиченою.

Наведемо деякі з них: «...все Посулля вкривалося килимом із гарбузово-калиновими відтінками узору» (с. 106), «Полум'я свічок на розставлених симетрично канделябрах загрозливо стрибало, і царство тіней на різьблених стінах рушило строкатим танком навколо осатанілих чоловіків» (с. 73), «Зате вдача і погляди — навпаки, відблискували значно радикальнішими іскрами...» (с. 42), «не могли сховатися від сірого та мокрого ока довгого київського листопада» (с. 84), «за басовим кипінням носатого кавовика не почула скрипу дверей» (с. 58).

Автор натякає на сучасність і в таких, здавалося б, несуттєвих деталях, як згадка про робітника «Деміївської парової фабрики шоколаду і цукерок, яку згодом мали назвати, вилучивши перший та останній склади з прізвища власника» (с. 98), і читач одразу розуміє, що йдеться про «Рошен». Майстерність І. Стамбола виявляється не лише у змістовному насиченні тексту, а й у витонченому володінні художніми засобами, що роблять твір естетично довершеним й емоційно багатогранним. Його письмо відзначається образністю, чуттєвістю й увагою до найдрібніших деталей, що дають читачеві змогу не просто уявити, а буквально відчутти атмосферу змальованої епохи. У фразі «все Посулля вкривалося килимом із гарбузово-калиновими відтінками узору» він майстерно поєднує зорові враження з етнокультурним підтекстом, перетворюючи ландшафт на візуальну метафору народного духу. У сцені з «полум'ям свічок» і «царством тіней», що «рушило строкатим танком», автор створює майже теа-

тралізовану картину, де світло й тінь оживають, передаючи психологічну напругу моменту.

Такі сцени не просто збагачують наратив, а перетворюють його на живу тканину подій, у якій усе дихає і рухається. Через метафору «радикальні іскри» в поглядах персонажів або «мокре око київського листопада», що наділене здатністю спостерігати, він занурює читача у внутрішній стан героїв і передає атмосферу соціального та екзистенційного тиску. А в зображенні побутової сцени — «басове кипіння носатого кавовика» — Стамбол демонструє здатність оживити найзвичніші речі, наділивши їх характером і голосом. Усі ці художні засоби (персоніфікація, метафора, звукопис, колористика тощо) не є декоративними елементами, а невіддільною частиною композиції, яка підсилює ідейно-емоційний вплив твору. Завдяки цьому автор не просто оповідає історію — він формує цілісний художній світ, де поєднуються документальність і емоційна виразність, аналітичність і естетика.

Сюжет твору, попри належність до біографічного жанру, вирізняється динамікою й драматичною напругою, що тримає увагу читача від першої до останньої сторінки. Автор уникає сухого хронологізму, натомість вибудовує наратив як послідовність внутрішніх і зовнішніх конфліктів, життєвих випробувань і морального вибору Б. Грінченка — усвідомленого служіння ідеї культурного й національного відродження. Паралельно з основною сюжетною лінією життя Грінченка автор змальовує долю його доньки та її цивільного чоловіка, що дає змогу побачити особисту історію родини як фрагмент складної мозаїки національного пробудження. У такий спосіб Ігор Стамбол досягає ефекту багатоголосся і внутрішнього руху, здавалося б, в усталеному жанрі, завдяки чому біографія стає не лише розповіддю про життя визначної постаті, а й художнім дослідженням духу епохи.

Рукопис одержано 28.07.2025

Nataliia BOGDANETS-BILOSKALENKO, D. Sc. (Pedagogy), Professor, Head of the Scientific Subsection of Languages of Other Ethnic Minorities and Foreign Literature Teaching, Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

Review of the publication: Stambol I. At gunpoint of the Black Hundred. Attempt on Boris Grinchenko. Kyiv : Klio, 2024. 192 p.